פסגות גתה ולרמונטוב

רבות נכתב על שירו של גתה "שיר לילה של נודד II". אולי לא יהיה זה פשע גדול אם אוסיף כמה הערות החורגות מהקונצנזוס הכללי.

תרגום שלי	תרגום מילולי לעברית:	המקור
שִׁיר לַיְלָה שֶׁל נוֹדֵד II	**שִׁיר לַיְלָה שֶׁל נוֹדֵד II**	**Wanderers Nachtlied II**
עַל פְּסָגוֹת שׁוֹרֶרֶת	מעל כל פסגות ההרים	Über allen Gipfeln
מְנוּחָה	מְנוּחָה,	Ist Ruh,
בְּכָל צַמֶּרֶת	בכל צמרות העצים	In allen Wipfeln
כְּבָר אֵינְךָ	לא תרגיש	Spürest du
מַרְגִּישׁ כָּל רוּחַ;	כמעט כל נשימה;	Kaum einen Hauch;
צִפּוֹר לֹא מְזַמֶּרֶת.	הציפורים שותקות ביער.	Die Vögelein schweigen im Walde.
הַמְתֵּן: עוֹד זֶרֶת,	רק חכה, בקרוב	Warte nur, balde
גַּם כֵּן תָּנוּחַ.	גם אתה תנוח.	Ruhest du auch.
1780		

גתה שרטט טקסט זה בשנת 1780 על קיר של בקתת ציד בפסגת קיקלהאן. באותה תקופה, הוא היה יועץ סודי ל"כל העניינים" בחצרו של הדוכס קרל אוגוסט בוויימר ועבד על יצירות חדשות. הוא היה עסוק ועייף מאוד. נראה שהמשורר לא ייחס משמעות רבה לשמונה שורות אלה באותה תקופה (אגב, הוא היה אירוני לגבי אלו המחפשים ומוצאים מחשבות ורעיונות עמוקים בכל מקום). אין ראיות לכך שהוא הזכיר אותן באותה תקופה.

השיר פורסם רק בשנת 1815 במהדורה הראשונה של יצירותיו המקובצות של גתה, לאחר "שיר הלילה של נודד" (1776), שבו הגיבור עייף החיים מתפלל לאלוהים למנוחה. השיר השני, "מעל כל פסגות", עוסק יותר בעייפות גופנית. אך גתה, שאולי לא היה מוכן לערער על האמונה הכללית, שהתבססה במשך 35 שנה, במהות הפילוסופית העמוקה של טקסט זה, הציב אותו ליד הראשון, כאילו רומז לדמיון בין משמעויות שני השירים. למרות זאת הוא נתן לו את הכותרת הזלזלת משהו "משהו מאותו סוג". השיר ידוע כעת בשם "שיר הלילה של נודד II" ונשאר אחד השירים הליריים הגרמניים המפורסמים ביותר, הן בגרמניה והן בחו"ל.

אבל מהו סודו של טקסט מינימליסטי במכוון זה, נטול פרטים, פעולות, תארים ומטאפורות? פרשנים טוענים שגתה מעביר באופן עקבי את הדגש מחפצים רחוקים לאלה הקרובים, מהטבע הדומם לצמחים, בעלי חיים ובני אדם. זוהי בדיוק גאונותה של יצירה זו.

כאשר מנתחים את שירו של גתה, בדרך כלל מציינים שהוא כתוב בשורות עם מספר משתנה של הברות וטעמים, דבר שאינו אופייני לגתה. יתר על כן, אפילו אלה שחקרו את צורת השיר בפירוט (למשל, קרל היינץ וייזר) אינם מצליחים להסביר מדוע בחר המשורר בצורת פסוק זו. נראה לי שזהו בדיוק אחד מסודות השפעת היצירה על הקורא: השיבוש המכוון של ההתאמה בין צורה לתוכן בתיאור מצב הטבע והאדם, גיבור השיר. יתר על כן, השורה השנייה עצמה מדאיגה: מדוע, לאחר השורה הראשונה, המושרת בנשימה רחבה אחת, השורה השנייה נקטעת ממש בתחילתה? אותו הדבר חל על השורות הבאות. שורות ארוכות מתארות את דממת הטבע, קצרות קוטעות את שטף הדיבור, כאילו הדובר נחנק. אני מתפתה לסיים אותן בנשיפה חדה - "הו!" - במקום לחישה שקטה (כמקובל בקריאה ובשירה). האיש עייף בבירור, חסר נשימה, פעימות ליבו מונעות ממנו לנשום ולדבר. וכך זה נמשך עד ששתי השורות האחרונות מצביעות על כך שהוא באמת זקוק למנוחה, אם כי לא נאמר מילה על מצבו. (ברור שהמשורר דיבר לעצמו כל הזמן.)

בהתחשב בכך (משהו שאף אחד מהפרשנים לא מזכיר!) שהשורה האחרונה מורכבת מסופי השורות השנייה, הרביעית והחמישית הקודמות (Ruh – est du –auch), המסקנה מרמזת על עצמה: זה אפשרי רק אם המשורר תופס את השיר עם המשפט המתאים להפליא "balde / Ruhest du auch" ורק אז מחליט לחרוז שורות אחרות עם חלקים ממנו. התוצאה היא אקרוסטיכון, רק שהמשפט הרצוי אינו נוצר מהאותיות הראשונות של כל השורות, אלא מהסיומות שלהן - מילים שלמות או חלקי מילים. Ruh (סוף השורה השנייה) נלקח מהמשפט הראשון, est du (סוף השורה הרביעית) מאמצע המשפט השני הארוך, ו-auch מסופו; balde שונה

באות אחת בלבד מסוף המשפט השלישי, Walde. והמשפט הרצוי מוכן. (בניגוד לאקרוסטיכון רגיל, היא נוכחת בבירור בשיר.)
כיצד השורה האחרונה בנויה מסופי השורות הקודמות? בגרמנית אין חרוזים ל ru ו du .נמצא פתרון להברה הראשונה- Ru : צורה מקוצרת של – Ruhe מנוחה, המתארת בצורה מושלמת את מצב הטבע, ושתי ההברות est du פשוט מועברות לסוף השורה הרביעית כהמשך לשורש הפועל Spüren (לחוש, להרגיש). למרבה המזל, האסוננס ru-du כבר קיים בשורה האחרונה ויכול לשמש כחרוז לשורות 2-4. חרוז יפהפה לסיום השורה האחרונה auch , הוא Hauch (תנועה) בשורה החמישית.

החרוזים הפשוטים למדיי של Gipfeln-Wipfeln ו-Walde-balde מרמזים גם על כך שגתה לא ייחס חשיבות רבה לשיר הזה.

כל זה הוא שיא השליטה הפואטית, והכל מאולתר!
שירו של גתה הוא מוזיקלי באופן בולט. הדבר מושג, מעל לכל, בזכות שפע העיצורים המדוברים (במיוחד ה-"l" הרך), דיפתונגים וה-"h" המבוטאים כנשיפה עדינה. הטקסט נושם ללא הרף. קיצור מושג על ידי הסר שמות תואר ופעלים פעילים, כמו גם על ידי דומיננטיות כללית של שמות עצם.
עם זאת, שירת טקסט עם שורות באורכים משתנים היא קשה, ואפילו הרומנסות של מלחינים גדולים כמו שוברט, ליסט ושומאן, שנכתבו לטקסט של גתה, נראים לי מעט ארוכים וסנטימנטליים.
מעניין כיצד פרשנים מפרשים את סיום השיר. יש הסבורים שגתה התכוון ל"מנוחה נצחית", וטוענים שגתה התלונן על תשישות באותן שנים. הוא אמר שחיים כאלה גרועים ממוות. אבל זו לא יותר מהגזמה. בגיל 31, גתה היה הכי פחות מודאג מהמוות. הוא התרשם הרבה יותר מעוצמת דבריו. כאשר גל התאבדויות שטף את אירופה בקרב צעירים רגישים שקראו את "ורתר" שלו, גתה לא השתתף. למרות שציטט את עצמו לאחר ביקור חוזר באותו בקתת ציד: "גם אתה תנוח..." – והוא ניגב את פינות עיניו במטפחת לבנה כשלג, אך זה היה בגיל 81.
הבינה המלאכותית של גוגל סיכמה את חוות דעת המומחים כך:
"מומחים מנתחים את שירו של גתה 'שיר לילה של נודד II' כביטוי לכמיהה לנחמה והקלה מהדואליות של הקיום האנושי, כמו גם כהרהור על התגברות על כאב ושמחה. קשיי תרגום מצוינים בשורות האחרונות, המבטאות תקווה לשלום מוחלט. השיר נחשב לאייקוני, קשור עמוקות לתדמיתו של המחבר, וחדר לתרבות הפופולרית."

* * *

שיר זה של גתה תורגם לרוסית פעמים רבות, אך תרגומו של מ. יו. לרמונטוב הוא שאינו פחות מפורסם ואהוב ברוסיה מאשר המקור של גתה בגרמנית:

תרגום שלי	תרגום מילולי לעברית	המקור
עַל-פִּי גֶּתֶה	עַל-פִּי גֶּתֶה	Из Гёте
כָּל פִּסְגָה נוֹסֶקֶת	פסגות הרים	Горные вершины
יְשֵׁנָה בַּלַּיִל.	ישנות בחשכת הלילה;	Спят во тьме ночной;
בְּכָל עֶמֶק שֶׁקֶט,	עמקים שקטים	Тихие долины
אֹפֶל, טַל וְצֵל;	מלאים בערפל צח;	Полны свежей мглой;
פָּג אֲבָק לִגְבֹהַּ,	הדרך נקייה מאבק,	Не пылит дорога,
לֹא רוֹעֵד שׁוּם בַּד...	העלים אינם רועדים...	Не дрожат листы...
עוֹד יָבוֹא מַרְגּוֹעַ,	חכה מעט,	Подожди немного,
רַק הַמְתֵּן נָא קְצָת.	גם אתה תנוח.	Отдохнешь и ты.
	(1840, גיל 26)	

שירו של לרמונטוב נקרא "עַל-פִּי גתה", אם כי מבין שמונה השורות, רק מילה אחת בשורה הראשונה ושתי השורות האחרונות שייכות למשורר הגרמני; השאר הן אלתורים של לרמונטוב, וניתן לכנותם תרגום באופן חופשי מאוד. תיאורו של לרמונטוב על שלוות הטבע מסופר בנימה רגועה ואחידה לחלוטין, מבלי לרמוז על סיום

דרמטי. המתח שהיה מוחשי במקור של גתה מהשורה השנייה, הקצרה מאוד, עולה אצל לרמונטוב בהלם בלתי מוכן לחלוטין. כעת על הקורא להמציא בדחיפות הסבר כלשהו לסוף הבלתי צפוי.

גיבורו של לרמונטוב כמעט ואינו רואה את ההרים בחשכת הלילה; הוא הולך לאורך הדרך בעמק, חולף על פני שיחים ועצים. בניגוד לגתה, הוא מתאר כל תמונה. בשירו, ההרים ישנים, העמקים מלאים בערפל רענן ושקטים, הדרך נקייה מאבק, העלים אינם רועדים. כל התיאורים הללו נראים לא מקוריים, אך אי אפשר לקרוא את השורות הללו ללא רגש; הן כה מוזיקליות.

גתה ולרמונטוב כתבו את השירים הללו כמעט באותו גיל, אך דמויותיהם ומצביהם היו מנוגדים. מקריאת השירה והפרוזה העוצמתית לא פחות של שניהם, אי אפשר שלא לראות עד כמה גתה היה "שטוף שמש", אהוב על כולם (כולל אדונו), וכמה קודר היה לרמונטוב, כשהוא מגורש על ידי אדונו לצבא פעיל ומחפש את המוות פשוטו כמשמעו. הייתי מכנה את התרגום של לרמונטוב סרקזם מר.

וכאן אני רוצה להניח הנחה פרובוקטיבית: לרמונטוב יצר במכוון תרגום הפוך, תוך שהוא משנה לחלוטין את הצורה והמשמעות של המקור.

- אצל גתה, זמן הפעולה מרומז רק, וזהו יום (מי הולך בשבילי הרים בלילה?). אצל לרמונטוב, זה לילה, וזה מודגש פעמיים - חושך וערפל;
- אצל גתה, התפאורה היא הפסגה הסמוכה של ההר הגבוה ביותר באזור, ולכן הנוף הוא כלפי מטה; אצל לרמונטוב, זהו עמק והנוף הוא כלפי מעלה;
- אצל גתה, מטרת המסע ברורה - בקתת ציד על ההר; אצל לרמונטוב, <u>אין כלל כזו</u>. מצב הרוח של אדם ההולך בדרך לילית ארוכה מובן; איך אפשר שלא להיזכר: "והחיים כבר מתישים אותנו, כמו דרך חלקה ללא מטרה..." ("דוּמָה" של מ. לרמונטוב);
- שורותיו של גתה מתחרזות בדרכים שונות, בעוד שבשירתו של לרמונטוב הן תמיד מצטלבות זו לזו;
- לגתה אין משקל אחיד. לרמונטוב "הולך" בטרימטר טרוכאי, תוך דוגמה לשורה הראשונה של גתה. (למעשה, הטרוכי הזה אינו פשוט כלל. בשורה הראשונה והשלישית, הרגל השנייה אינה מוטעמת, ובשורות החמישית עד השמינית, אינה מוטעמת הרגל הראשונה, כמו אצל גתה. זה הופך את הדיבור לטבעי, ולא מונוטוני מכנית.)

וכל זה, אני חושב, נעשה כדי להבהיר שהתוצאה במקור ובתרגום שונה; ככל הנראה, לרמונטוב מאמין שגתה מדבר על עייפות גופנית לאחר מסע קשה, ומשנה את המשמעות לאחרת: לציפייה לשלווה רוחנית, אם לא למנוחת הנצח. למען השפעה רבה יותר, לרמונטוב מסתיר מסקנה זו באמצעות אותה מילה כמו גתה: "מנוחה".

אבל יש משהו במשותף (מלבד שירה מבריקה) שמאחד אותם. זהו אימפרסיוניזם. העיקר אינו הפעולה, אלא הרושם.

נושא המוות כמנוחה אופייני מאוד ליצירתו של לרמונטוב, מההתחלה ועד לדו-קרב האחרון שלו. וכאן אי אפשר שלא להיזכר בשיר נוסף שכתב זמן קצר לפני מותו. ההתחלה מהדהדת באופן בולט את "Über allen Gipfeln" של המשורר הגרמני. יצירת המופת הזו של לרמונטוב היא:

(לְבַדִּי יוֹצֵא אֲנִי לַדֶּרֶךְ)

שְׁבִיל צַר מְעֻרְפָּל מַשְׁלִיחַ נֹגַהּ,
לְבַדִּי יָצָאתִי לְמֶרְחָב;
הַשְּׁמָמָה קְשׁוּבָה לְקוֹל אֱלֹהַּ,
וְכוֹכָב מֵשִׂיחַ עִם כּוֹכָב.

הַמַּרוֹם – כֻּלּוֹ הָדָר וּפֶלֶא,
אֶרֶץ יְשֵׁנָה בְּזִיו כָּחֹל...
לָמָּה לִי הַיְסוּרִים הָאֵלֶּה?
צַפִּיָּה הֵם אוֹ אֶבְדָן גָּדוֹל?

כְּלוּם נַפְשִׁי מֵהַחַיִּים חוֹשֶׁקֶת
הֶעָבָר אוֹתִי לֹא מֵצַעֵר;
כָּל מְבֻקָּשִׁי – חֵרוּת וַשֶׁקֶט,

כָּל אֶפְשִׁי לְהִרָדֵם מַהֵר!

אַךְ לֹא בְּשֵׁנָה קָרָה שֶׁל קֶבֶר...
אֶלָּא אֲבַקֵּשׁ לִישֹׁן לָעַד
כְּשֶׁחִיּוּת תָּנוּם בִּי בְּכָל אֵבֶר,
יִתְרַחֵב חָזִי בִּנְשֹׁם לְאַט,

לְאָזְנִי יוֹמָם וַלַּיִל כְּרוּחַ
קוֹל מָתוֹק עַל אַהֲבָה יָשִׁיר,
וְתָמִיד אַלּוֹן יָרֹק יָשׁוּחַ
כְּהֵה-עַלְוָה, בְּרַעֲשׁוֹ יַעִיר.

1841

(תרגום שלי)

שיר למילים של מ.לרמונטוב וללחן י.שאשינה בביצוע ב.שטוקולוב באתר
https://www.youtube.com/watch?v=nglRghJ2-1o